

Ф.І. ТУРАНЛИ (Київ)

ОСМАНСЬКИЙ ДОКУМЕНТ ПРО ДИПЛОМАТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА

Вивчення історії міжнародних політичних взаємин України під час володарювання гетьмана Петра Дорошенка¹, зокрема з Високою Портою, яка свого часу підтримувала дружні стосунки з Українською козацькою державою, є актуальним, особливо за даними тюркських історичних джерел.

Пропонуємо Вашій увазі археографічну публікацію ферману турецького султана Мегмеда IV² від 28 березня 1675 р. Оригінал цього документа зберігається в османському державному архіві в Істанбулі у фонді “Свідоцтва (чи документи) зовнішньополітичних справ №52, Ібньюль-Емін³.

Із тексту фірману впливає добровільність звернення П.Дорошенка до султана щодо турецького протекторату. Османський володар доброзичливо поставився до прохання гетьмана. Визнання українською стороною турецького протекторату відзначалося суверенним характером, тому його термін встановлювався нею ж. Згадаємо, що дане посольство було одним із кількох звернень П.Дорошенка. Гетьман також претендував на розширення своїх володінь, на приєднання територій сусідніх країн і розповсюдження на них своєї влади. Отже, наділення козацької України особливим статусом супроводжувалося наданням П.Дорошенку титулу тюркських володарів “Гакан”, що означає – король, імператор. Це цілковито відповідало призначенню його правителем кількох країн.

Угода зобов'язувала всі верстви населення України об'єднатися під єдиною владою П.Дорошенка (що мало зміцнювати державу і становище

самого гетьмана), утримувати сильне військо та бездоганно виконувати накази, старанно і за будь-яких обставин дотримуватися умов договору, щоб султан у свою чергу не порушував своєї присяги на вірність даній угоді й гарантував недоторканість українських земель. Ферман визначає особливості української політики османського уряду, позицію гетьмана щодо Високої Порти.

Слід сказати, що даний ферман є автентичним джерелом. Написаний він османською мовою на білому картонному папері особливим характерним стилем тогочасної османської палеографії “DIVBN” арабськими літерами. Текст документу складається з 36 рядків, розміром “11см по горизонталі та”33 см по вертикалі, починається монограмою (з правого боку), назвою документу, титулами й відповідним епіграфом, також датою.

Нижче подаємо повний текст цього документа і мовою оригіналу (з транслітерацією латиницею), і в українському перекладі⁴, а також коментарем.

**1675 р., березня 28. – Ферман турецького султана Мегмеда IV
гетьману Петру Дорошенку**

Nisân-i serif oldurki,

Çûn hazret-i malikül-mülk zül-celâl ve cenâb-i vahibül-mevâhibü lâ-yezâl, celle anis-seyyie vel-mesâlik kemâl-i kudret-i ezeliyle ve mevhi’be-i celiyye’-i lem yezelliesinden şümme zât-i cevher-nisâb-i Saltanatimi ser-de fter-i mülûk-ý adâlet-ayîn eyledüğünden mâ’adâ ‘inânsemend-i meydân-i sahib-kýran-i kudretime mukadder ve soltân-ý sâi’na-i ki þver-gîri ve kiti-sitânî keff-i kifâyet-i bi-hapmini mukarrer ve müyesser edüp ‘arsa’-yi rûyi cihâni lem ‘ân-i simsiki kabza-i te’ şirim ile tâbân ve münevver ve tesrî-î meskûn heft-iklimi zimâm-ý iktidârýma râm ve musahhar etmekle sahâyif-i ruyi zemîni zîr tekin-i m’a-delet-temkin ve sa’âdet-kurbetim eylemisdir. Elhamdülillah hamden keşîran ile olsa hâliyâ merci’-i âmme’-i mülûk ve hükkâm ve melce’-i kâffe’-i ashâb-i câ-u ihtirâm olam ‘atiyye-i ‘aliyye-i sipîhr-ihtirâmýmý-za yüz sürüp hidmet ve ‘ubudiyyet üzere olanlar emn ü emân ve âsûde-hal ve her zeman eyyamları refahiyyet ve itminan ile güzeran eylemeleri ‘âdet-i pesendide’-i þahân-i cihan ve ka’ide’-i müstahsene’-i sehen sâhân-i devrandir. Bin’âen ‘ala zâlik ipbu darende’-i mensur-i meshur-i Sultânî ve numayende’-i bir lebg-i belîg-i vacibü’t-teblig-i hakanî iftihar ümerâ’il-milleti’l-mesihyye muhtârî küberâi’t-tâfeti’l-‘Iseviyye muhâleset-‘üvân-i müsâdekat-nisan Sarikamis ve Barabas ve Potkal, üç kavm Kozagi Hatmani Perto Dorosenko hatemet ‘evakibehu bi’l-hayr rikâb-i kâm- yâbýma elçi ve âdem gönderüp atebe’-i aliyye’-i felek-ihtisam ve südde’-i seniyye’-i sidre-i makamimiza sadâkat ve ihlâs ve kemâl-i ‘akâdet ve ihtisas ile hidmet ve ‘ubudiyyet ‘ arz edup memâlik-i mahrûsetü’l-mesâlikimde zîr-i himâye’-i hüsvrev-neme dahil olan Eflak ve Bogdan ve ‘iyâd-i ‘inayet-mu’-tadim ‘adâdýndan ‘add olunup üç ülke hakimi olmak üzere ‘avatýf-i ‘aliyye’-i mülûk-ânemden Tug ve ‘Âlem ve Sancak verilmek recâ etmekle recâsi

karîn-i kabûl-ý hümayunum olup câdde'-i ita'atde rasih-dem ve sahrâh-i 'ubudiyetde şâbit-kadem olmak sartýyle ipbu sitte semânîn ve elf muharremu'l-haraminin gürresinden Hatt-im Humâyûn-i sâ'âdet-makrunumla üç ülke hükûmetine sancak olmak üzere ber-vech-i te'yid tevcîh-i taklîd ü 'inayet edüp emr-i serefim verilmekle mücibince isbu berât-i sa'âdet-fezâ-yi hüsvânî ve bu menpûr-i lâzîmül-imtîsâl-i hakâniyi' verdim ve buyurdumki, ba'delyevm mûmâ-i leyh varup üç ülke hükûmetine ber-vech-i te'yid Sancak tarîki üzere mutasarruf olub hýfz u hýrâset-i memleket ve himâyet ve siyâset-i ra'iiyyet ve hüsn-i tedbîr ve tedâruki vilayetde ve üç kavn kozagi tâifesinin zabt u rabtında ve sefer-i zafer-i eşerim vaki' oldukda me'mur oldugu mahalle mükemmel ve müretteb askeriyle erisûb hidemât-i hümayûnûmda mevcûd bulunmakda dikkat ü ihtimam ve sa'yi mâlâ-kelam eyleye ve üç ülkenin sagîr ü kebîri ve zâbitleri ve re'âyâ ve berâyasi mûmâ-i leyhi üzerlerine zâit ve hakim bilüp hükûmetine mûte'allik cüzî ve küllî umr-i mücibûl-iktizâda kemâ hüvel-mu'tâd mûrâca'at eyleyüp tekmi'l nâmûs-i Saltanat ve muvafik-i umûr-i devletr olan sözünden tecavü eylemeyüp sem-'i kâbul ile isgâve emrini bilâ-tereddü icrâ eyleyeler. Ve mûmâ-ileyh dahi taraf-i Saltanat-i aliyyeme câdde-i' inkiyad ve itâ'atde şâbit-kadem ve Sahra 'ubudiy-yet ve itâatde rasih-den olup ve lazîm el-'garaz olan ahvâl-i memleketi pâye-i' serîr-i ma'delet-masîde bildirmekden hali olmaya söyle bileler. 'Alamet-i serife i'timad kilalar tahrîren fî evâil-i sehr-i muharramül-haram sitte semanin ve elf (Гіджри: 1086, Miladi: 28 Mart-7Nisan 1675—Ф.Т.)*

BOSDA. Ibnül – Emin , Hariciye Vasikalari. –' 52. (Istanbul).

Переклад

“Цей високий універсал (**Berat, Ferman**)** ⁵ написаний вельмишановним володарем⁶ з приводу сказаного⁷ : Тому Господь Всевишній Аллаг-Володар всього світу і Його величність падишах⁸, який задовольняє прохання і дарує милостиню, той Великий справедливий, істинний шлях, Його вічна всемогутня сила і дар щирий зі світлого джерела назавжди наділив багатством і владою мого правління, підкресливши на початку Своєї Книги⁹, що проголосив мене володарем. Завжди переможний у змаганнях з верхової їзди на кінному майдані¹⁰. Господь велів мені володарювати¹¹ над сімома континентами¹², тобто всім світом, без перешкод. Силою меча блискучого, світлого і сонячного сім материків¹³ підпорядковано мені, бо Господь якому і належить на поверхні та під землею, справедливістю та мудрістю Своєю зробив щасливим мене.

Хвала Господу Всевишньому, Його багатству, коли володарі країн зелених полів¹⁴ прибувають до нас та прохають допомоги і коли всі

* Незначну кількість діакритичних символів не вдалося відтворити з технічних причин, але це малосуттєво.

** У дужках та примітках подаються назви та імена мовою оригіналу з транслітерацією латинськими літерами.

прихильники з цінними дарами схиляються до нашого Високого Порогу із заявою¹⁵ про те, що завжди вірно служитимуть нам. Вони повинні жити в достатку, безпеці, недоторканими і щасливими. Гарантувати це є споконвічним правом і традицією, гордістю і честю султанської влади та його правління.

Отже, у зв'язку з тим, що до султанського палацу звернувся з серйозним наміром володар-обранець¹⁶ Християнської нації¹⁷ і трьох частин козацтва: Сарикомишської (**Sarıkamis**)¹⁸, Барабашської (**Barabas**)¹⁹ й Потканської (**Potkali**)²⁰, гетьман *Петро Дорошенко*²¹, хай щастить Тобі. Він прислав до нас своїх послів²² офіційно повідомити про визнання нашого протекторату²³, про вірну, чесну і бездоганну службу. Країни, котрі знаходяться в межах території моєї держави і перебувають під моєю владою, такі як Ефлак (**Eflak**)²⁴, Богдан (**Bogdan**)²⁵ та інші²⁶, традиційно отримують допомогу на їх зміцнення. Він просить від мого султанату* призначити його володарем трьох країн²⁷ та засвідчити це спеціальними атрибутами: “Туг” (**Tug**)²⁸, “Алем” (**Alem**)²⁹, “Санджак” (**Sancak**)³⁰, – ознаками наданої йому влади.

Приймається це звернення за умови, що Він справедливо служитиме згідно наказу³¹, виданого мною. Чесно дотримуватиме своїх слів протягом того часу, який Він вирішив перебувати під нашим протекторатом³².

Отже, на початку місяця мугаррам 1086 року³³ написаний власноручно мною “*Hatt-i Humâyûn*”³⁴ та затверджений моїм підписом³⁴, який приносить щастя, про надання Йому³⁵ повноваження володарювати трьома країнами³⁶ згідно з чинним законодавством держави³⁷ і про забезпечення всебічною підтримкою. Після оголошення цього наказу у моєї безмежній щасливій державі я наділив Його³⁸ потрібною владою та повелів також, що Він, після важких днів³⁹, призначений гаканом³⁹ на території трьох вищезгаданих країн⁴⁰ та урядів, і завданням Його є насамперед їх оборона. Народи, котрі перебувають під політичним управлінням, повинні найкращим чином підготуватися і вжити заходів на вирішення існуючих проблем. Також всі три верстви козацького народу⁴¹ зобов'язуються об'єднатися під Його владою і, в разі одержання мого наказу про переможні військові походи, повинні бути готовими, сильними, дисциплінованими, вірними, пильними, бути організованим військом та з'являтися під моє командування, сумлінно й беззаперечно виконувати поставлені завдання⁴². Також все населення зазначених країн – бідні та багаті, воїни та офіцери, піддані та весь народ⁴³ – повинні поважати вищезгадану особу⁴⁴, виконувати всі необхідні, потрібні рішення, дотримуватися традиційних порядків.

Нехай Він⁴⁵ після цих численних звернень з совістю, чесно виконає обіцяні слова стосовно державних справ султанату⁴⁶. Хай не порушує

* Йдеться про владу.

** Даний універсал.

*** Або каганом – титули давніх тюркських володарів.

свою присягу, буде слухняний, діє швидко і бездоганно. Ще раз попереджую, нехай служить справедливо і без ухильнянь. Отож, на завершення ще скажу про необхідність повідомляти мій високий сильний трон про події в землях держави⁴⁷. Щоб це знали та вірили нашому *ферману*⁴⁸ і дотримувалися його умов. Дата написання цього документа – початок місяця мугаррам 1086 року”⁴⁹.

¹ Роки гетьманування 1665-1676.

² Роки правління: 1648-1687.

³ BOSDA. *Ibnül – Emin , Hariciye Vasikalari. – 1* 52. (Istanbul).

⁴ Автор намагався при перекладі уникнути скорочень і зберегти колорит оригіналу тексту. Турецька версія документу видана мною у двох номерах журналу “Історія та культура” в статтях про українсько-османські зносини. Див. *Turanlı Ferhad Gardaphanoglu. Osmanlı-Ukrayna münasebetleri.// –Tarih ve Medeniyet. –Istanbul, 1995 (mart). – № 13. – S.43-15; Op.Cit. Ukrayna, Osmanlı himayesinde. // –Passim. –Istanbul, 1995 (mayıs). – № 15. – S. 40-43.*

⁵ Подібний документ видавався також для вирішення справ пов’язаних з призначенням та уповноваженням осіб на високі посади у державі. (*Aktan A. Osmanlı paleografyası ve siyasi yazıumalar. – Istanbul, 1995. – S. 76*). Також див.: прим. 4.

⁶ Див прим. 2.

⁷ Йдеться про звернення гетьмана *П.Дорошенка*.

⁸ Див. прим. 2.

⁹ Очевидно? йдеться про святу книгу мусульман *Кур’ан* та її першого розділу “*Fatiha*”, що в перекладі з арабської мови означає “Відкриваючи книгу” і є початком названої книги, а заодно – найпопулярнішою молитвою, так само як “Отче наш” у християн. (Див. *Туранли Ф.Г. Християнські мотиви в Ісламі: деякі аспекти, історіософічне осмислення // Історія релігії в Україні. – Львів, 1999. – Книга 2. –С. 180-182. (матеріали ІХ міжнародної конференції, 11-13 травня 1999 року).*

¹⁰ Див. прим. 4.

¹¹ Йдеться про те, що сам Господь Всевишній наділив його владою.

¹² За даними тогочасного вченого *Баттамйоса (Battalyos)*, світ складався з семи материків. (*Devellioglu F. Osmanlıca-Türkçe Asıklopedik Lыgat. – Ankara, 1993. – S. 353*).

¹³ Див. прим. 12.

¹⁴ Йдеться про особливості природи цих країн, зокрема України.

¹⁵ Див. прим. 7.

¹⁶ Див. прим. 7.

¹⁷ Тобто української. Ці слова засвідчують, що султан з пієтетом відзивався про український народ і його християнську віру.

¹⁸ Можна припустити, що тюрки називали їх “*Sarikamis kozaklari*” – “Козаки-жовтокомишинці”, тому що вони мешкали поблизу рік, озер та островів. Очевидно, цим терміном були визначені саме запорозькі козаки.

¹⁹ “*Varabař Kozaklari*” – “Барабашські козаки” та “*Potkali Kozaklari*” – “Потканські козаки”. На мою думку, ці дві назви українські козаки отримали від імен: Барабаша, запорозького кошового, і Потоцького, польського коронного гетьмана. Історик Юрій Мицик у своїй інтерпретації до анонімного твору “Віршована хроніка” пише про Барабаша, як про “...угодовськи налаштованого ватажка ресстровців, забитого козаками-повстанцями на самому початку Національно-визвольної війни у 1648 р.” (*Мицик Ю.А. Берестецька битва 1651 року очима її учасника // Пам’ять століть. – К., 2001. – №. 2. – С.66*). Див. також: *Пріцак О.Й* . Один чи два договори

Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття? // Український археографічний щорічник (УАЩ). – Київ., 1992. – Вип. 1. – С.315, 317.

²⁰ Див. прим. 19.

²¹ Особливо підкреслюється його титул та ім'я.

²² В інших тюркських джерелах знаходимо дані про перше та друге посольства П.Дорошенка до Істанбула, 1668–1670 рр., також імена послів: Білогруд, Патріанко та Василь Лобойко. (Див. *Fahri Zetin Derin. Abdurrahman Abdi Paşa Vekvünamesi*. – Istanbul, 1993. –С. 314-316; *Vahid Zabuk*. –Кургьльер. –Ankara, 1988. –С. 144-145.

²³ У зазначених джерелах йдеться, що під час цих посольств (Див.: прим. 23) султан своїм універсалом надав П.Дорошенку статус гетьмана всієї України, також він повідомляв польського короля, що названа країна визнала османський протекторат і застерігав: не чіпати гетьмана (*Çetin Derin F.* –Op. cit. –С. 315; *Çabuk V.* – Op.cit. – С. 144-145).

²⁴ Йдеться про Валахію, область Румунії з центром у м. Бухарест.

²⁵ Відома як сучасна Молдова, одна із двох областей Румунії.

²⁶ Очевидно, йдеться ще і про Трансильванію (Erdel) – західну територію сучасної Румунії, також частину території Угорського королівства. Названі три країни теж перебували під протекторатом Османської держави.

²⁷ Можемо висловити версію про те, що після переможного завершення спільних військових походів (1669-1672 рр.), оголошених султаном *Мегмед IV* проти Речі Посполитої за проханням П.Дорошенка, гетьман претендував на більш високу посаду: стати і володарем інших названих країн (Див.: прим. 24, 25, 26).

²⁸ Виготовлений з волосся кінського хвоста (у стародавніх тюрків, індіців та китайців). Стародавні азійці робили “Туги” із волосся священного тибетського бика, що називався “Як”. (Про це докладно див. *Туранли Ф.Г.* Українсько-кримські міждержавні відносини у середині XVII ст. (за тюркськими історичними джерелами). – Київ, 1997. – С.122. (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук); *Туранли Ф.Г.* Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерел. – К., 2000. – С.82.

²⁹ Золотий наконечник, що чіплявся згори на держално прапора, також сам прапор з цим атрибутом (*Туранли Ф.Г.* Назв. праця. – С. 81-82).

³⁰ Особливий державний або військовий прапор з “Алем” і “Туг”. Турецький султан підтверджував призначення гетьманів спеціальним наказом, як особливу ознаку наданої влади вручав цей прапор (Див. прим. 28, 29).

³¹ Див. прим 30.

³² Зі змісту сказаного впливає саме добровільне визнання П.Дорошенком турецького протекторату і його термін.

³³ Тобто близько 28 березня - 07 квітня 1675 року. Дата вказана за ісламським літочисленням, яке називається “Гіджрі”, що означає день переселення пророка Мугаммеда з Мекки до Медіни. Цей день датується 1 мугарремом I року Гіджрі, співпадає з 16 липня 622 р. н.е. (*Faik Resit Unat. Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Klavuzu*. – Ankara, 1974. S.2).

³⁴ Див. прим. 4.

³⁵ Див. прим. 28.

³⁶ Тобто османської.

³⁷ Див. прим. 26, 27.

³⁸ Див. прим. 22, 36.

³⁹ Очевидно, йдеться про час спільної військової кампанії та ін. Також див.: прим. 28.

⁴⁰ Див. прим. 28, 37.

⁴¹ Див. прим. 19, 20.

⁴² Йдеться про П.Дорошенка. Також див.: прим. 39.

⁴³ Див. прим. 28.

⁴⁴ Див. прим. 43.

⁴⁵ Мабуть, йдеться про тогочасні закони самої українсько-козацької держави.

⁴⁶ Див. прим. 45.

⁴⁷ Тобто османського уряду.

⁴⁸ Мається на увазі насамперед ті згадані країни, і відтепер –Україна, котрі перебували під протекторатом.

⁴⁹ Див. прим. 6.